

JUOZO ERLICKO KNYGA: POKOMUNISTINIS KARNAVALAS IR METAFIZINIS ABSURDAS

Struktūralistai teigia, jog tekstas (kai apie jį kalbama) turi būti atsietas nuo autoriaus. Kalbant apie estetinę teksto vertę visiškai nesvarbu, kaip autorius gyvena ar gyveno, su kuo gyveno, kokios jo politinės pažiūros ir pan. Tas tiesa. Tačiau nėra taisyklės be išimties. Vladimiro Toporovo manymu, kai kuriais atvejais galima kalbėti apie šių komponentų („autorius – tekstas“) skirtingą abipusio refleksyvumo laipsnį: greta situacijos, kurią įprasta laikyti natūralia ir kuri dažniausiai suvokiama kaip vienintelė įmanoma („autorius rašo – kuria tekstą“), reikia laikyti teisėtu ir pagrįstu ir kitą požiūrį – „tekstas kuria autorių“ – tekstas šia prasme gali būti suvokiamas kaip kūrėjas – autorius, o autorius – kaip tekstas, rašomas autoriaus – teksto¹.

Jaroslavas Hašekas sėdėdavo savo „herojaus“ – šauniojo kareivio Šveiko aludėje, o Erlickas gali bet kada užsukti „Pas Erlicką“. Autoriaus ir personažo tapatybė jau yra (literatūros) mitas. (Lietuvoje, be Erlicko – postmodernaus personažo, – dar galima kalbėti apie nostalgiską lietuviško beržo – Pauliaus Širvio mitą. Rusijoje žinomi Sergejaus Jesenino ir Vladimiro Vysockio mitai.)

Lietuva, jos istorija ir kultūra, Erlicko – „Lietuvos žemės raštininko“ – Knygoje skleidžiasi kaip farsinė misterija, kurios personažas jaučiasi esąs ir pats autorius. Chronologinė laiko seka išardoma, didieji kunigaikščiai Vytautas, Algirdas tampa didžiųjų politikų Vytauto ir Algirdo Mykolo prototipais, Žygimantas Augustas – šių laikų herojumi, Gediminaičių šeima kontroliuoja „Prostituciją ir Konstituciją, geležinkelį ir „Geležinį Vilką“, taip pat du Prezidento patarėjus, šimtą dvidešimt Baudžiamąjį kodekso straipsnių bei gerą gabalą antrojo atominės elektrinės bloko“. Vytautas, Algirdas, Žygimantas Augustas nemirtingi ir amžini kaip Gabrielio Garcia Marquezo (Gabrielio Garsija Markeso) Patriarchas: „Žygimantas Augustas, išpuoštas elektros lempučių girliandomis, apkaišytas kultūros meistras ir pabarstytas žalumynais, drybsojo ant sidabrinio padėklo, skleisdamas malonų kadagių kvapą, o jo ramybė ir olimpinė poza nejučia žadino viltį, jog artimiausiom dienom Lietuva bus priimta į NATO. Dešinėj aky styrojo šakutė, o plačiai atmerкта kairioji su tokia atida žvelgė į susirinkusius, kad kiekvienam buvo aišku: velionis vis dar tebekontroliuoja padėtį.“

Greta didžiųjų – kunigaikščių bei politikų – šliejasi gal ne tokie didūs, tačiau taip pat reikšmingi ir svarbūs Lietuvos mito, groteskinių Erlicko misterijų veikėjai: felčeris Oleka ir kiti Ministrų Kabineto nariai, Konstitucijos aiškintojai, lietuvių literatūros autoriai ir personažai – daugiausia ideologizuotos, mitologizuotos figūros. Vytautas Didysis – Lietuvos nuo jūrų iki jūrų mitas; kunigaikštis Algirdas – malonus lietuvių patrioto ausiai beldimas į Maskvos vartus; Žygimantas Augustas – Lietuvos saulė, dovanojęs savo biblioteką Universitetui; Daukantas ir Lazdynų Pelėda – vargo pelės; Petras Kurmelis ir Juras Tarutis – mūsų kaimo žmogaus sąmoningumo trajektorija; Maironis su Brazdžioniu – meilės tėvynei Lietuvai sinonimas; Vydūnas – tautos dvasios ieškotojas, doros ir skaistybės simbolis; Vincas Mykolaitis-Putinas – perdėm sureikšmintas, profesūros mitologizuota figūra, todėl – Mykolaičio-Putino ir Senelio Šalčio kontaminacija: Senelis Mykolaitis-Putinas.

Pokomunistinės Lietuvos istorinius ir socialinius įvykius „Lietuvos žemės raštininkas“ Erlickas vertina kaip karnavalo tvarkos (netvarkos), karnavalo laisvės ir karnavalinės gyvenimo sampratos logiką. Karnavalas Lietuvoje vyksta ne iš pertekliaus, euforijos, liaudies masių šėlsmo, bet iš

pokomunistinio absurdo, nepriteklaus, desperatiškų kūno ir sielos traukulių, entropijos. Negatyvieji, entropiniai Erlicko simboliai – šulinys ir vamzdis (čia lindi, tūno, net gyvena kai kurie karnavalo dalyviai) – aklavietės situacija. Karnavalas nenutrūksta nė sapne. Sapne kaip ir tikrovėje: misterijos, fantasmagorijos, košmarai. Juozapas sapnuoja, kad iškrito iš lėktuvo, tačiau ne krinta, o kybo ore. „Tėvynė netraukė [...]. Buvo nepadoru kyboti ties tokiom gražiom vieta, todėl pabandė padidinti greitį, išnaudodamas organizmo rezervus. Deja, skrandis buvo tuščias.“ Labai nepantagriueliškas sapnas. Kartais euforinę būseną pasiekia – netikėtai gavęs (pats sau davęs) kyšį – ir pokomunistinio karnavalo dalyvis. Kaip pasiekia? Duoda sau kyšį, siunčia sau telegramas, laiškus, prikemša pilvą, o tada iš smagumo perdžia ir juokiasi – „Ilgai stovėjo tarpuvartėj, garsiai persdamas ir juokdamasis – tokių pojūčių seniai nebuvo patyręs...“

Karnavalo epicentras – karštieji taškai – Seimo rūmai, Katedros aikštė, Sereikiškių parkas, *Lietuvos aid* redakcija, kavinė „Pas Erlicką“. Ne viena Erlicko istorija – apokaliptinė: perversmas, liaudies revoliucija, sprogitimai, gaisras, uraganas. Tai – karnavalo kulminacija. „... Gedimino pilis buvo ką tik nudažyta ir išdabinta girliandomis. Iš tolo švietė pagerintų tonų trispalvė. Katedros aikštė, Sereikiškių parkas ir kažkada čia klestėjusio *Lietuvos aid* griuvėsiai – visur nubarstyta rožėmis ir cinamonu...“

Erlicko kūryboje beveik nėra gamtos aprašymų; karnavališkumui reikalingos dekoracijos, ne peizažai. Didžiausios misterijos paprastai vyksta per mėnulio pilnatį, o koks nors karnavalo dalyvis (kaukė) žengia ne skersai lauką, bet „skersai mėnesieną“ – karnavališkai apšviestą teatro sceną. Gamtos reiškiniai karnavalizuojami: „Buvo apsiniaukę su pragiedruliais. Šiek tiek lynojo, užtat beveik nesnigo“; „Vėjelis pūtė, bet taip lengvai ir maloniai, kad rodėsi, jog tai yra apsnūdusio Prezidento kvėpavimas“.

Kol vyksta karnavalas, niekam nėra kito pasirinkimo, kito gyvenimo, tik karnavalinis², – sakė karnavalinės literatūros teoretikas Bachtinas. Erlicko tekstuose, be mitologizuotų figūrų, šmėsteli ir kitos karnavalinės kaukės, pvz. teatro kritikas senelis Jansonas ar Kukulas su Vasiliausku, tačiau jie – tik tarp kitko, dėl įvairovės, kad karnavališkiau būrų. Karnavalas vyksta anaiptol ne vien Erlicko tekstuose. Karnavalas, anot Bachtino, reiškinyvis visuotinis. Mokslininkai jau seniai pastebėjo baroko epochos ir mūsų amžiaus panašumą. XVIII amžiuje Vilniaus gatvėse dažnai vykdavo teatrinės eitynės, vadintos pompomis, dabar per Lietuvą traukia „Durnių maršas“, važiuoja „Didžiosios lenktynės“ ir pan. Kuo ne karnavalas? Šitokios pompos, iškilmingos karnavalinės eitynės kyla iš pokomunistinio absurdo dvasios, karnavališkumo pojūčio ir laisvės.

Erlicko kūrybinį metodą veikiausiai tikrų vadinti realizmu išvirkščiai arba fantastiniu realizmu (šiuo terminu Bachtinas apibūdino Rabelais kūrybą), – paradoksaliu būdu jis priartėja arčiausiai mūsų gyvenimo realybės, socialinės tikrovės, adekvačiausiai geba ją reikšti.

Esminis Erlicko kūrybos principas – apvertimas ir kontaminacija (sumaišymas, suliejimas). Metaforos čia verčiamos į tiesioginę kalbą, o buitines vaizdeliai virsta simboliais. Puode verda kirvakotis, bibliotekininkai susitepa knygų lapus klijais ir valgo lapienę, Juozapas susmulkina savo humorą, pabarsto krapais ir ževernoja, Prezidentas Sereikiškių parke trupiniais lesina ne plasnojančius paukštėlius, o svorio netekusius, skraidančius pensininkus, Juozas (ir Petras) laikosi įsikibę šaukšto nelyg tie pasakų herojai adatos smaigalio, kuriame – jų gyvastis. Šaukštas – gyvybės, galios bei jėgos simbolis („už Lietuvą šaukštą padėjo“; „premjeras pagrūmojo šaukštu“). Kriminalinė kronika pateikiama evangelinę parabolijų kalba, o pokomunistinio gyvenimo realijoms išreikšti labai tinka pasakų naracinė logika. Tik Erlicko pasakų – ne pasakų „trečias brolis“ ne pasaulin, o į Lietuvą eina laimės ieškoti, virsta ne karalaičiu, bet Prezidentu ar Vidaus reikalų ministru. Stebuklinės galios

¹ В. Н. Топоров. *Миф. Ритуал. Символ. Образ*. М., 1995, p. 428.

² М.Бachtin. *Dostojevskio poetikos problemos*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 144.

daiktu, kurį pasakos heroji paprastai dovanoja koks nors kelyje sutiktas seneliukas arba žvėris, čia tampa signataro portretas: „tada vėl išsitraukė signatarą, lenkėsi jam iki žemės“. Net ir tuomet, kai pasakojimas kitokios – ne pasakų – naracinės struktūros, parašytas Jurgio Kunčino novelės, Herodoto Istorijos ar kita tonacija – bet kas ir bet kada čia gali apsipilti ašaromis. Tai sykiu groteskas ir citata iš pasakos, topinės ir utopinės erdvės suglaudimas. Citatų (iš lietuvių – ir ne tik – literatūros, Biblijos, reklaminių klipų ir t. t.) Erlicko tekstuose apščiai, atodūsiai ir tie – su citatomis. „Aš nestatau namų, aš nevedu tautos... –atsiduso. – Aš sėdžiu šuliny...“ Ne kiekvienas tokiose mozaikose gali susivokti. (Tarkim, užsienietis arba su lietuvių literatūra, jos istorija nesusipažinęs žmogus; dėl šios paprastos priežasties Erlicko kūryba neišverčiama į kitas kalbas.) Tai unikalūs, lietuviškasis Erlickas.

Yra ir kita, universalioji, jo kūrybos pusė. „Diena be paukščių“ (dviejų šūvių drama), novelė „Svetimi“, kai kurios novelės iš „Lietuviškų novelių“ ciklo – metafizinės absurdo nuojautos padiktuoti tekstai. Juos galima dėti į absurdo literatūros antologiją šalia Samuelo Becketto (Samuelio Beketo), Eugene Ionesco (Ogeno Jonesko), Witoldo Gombrowicziaus (Vitoldo Gombrovičiaus) ir kitų.

Lietuvių literatūroje gal tik Erlickui, Šalteniui ir Kunčiniui būdinga stilistinė figūra – antiironija (dažniausiai apibūdinama kaip graudi ironija). Ji itin ryški Erlicko pasakoje – ne pasakoje „Nesaugūs žmonės“. Ilgus metus tarnavęs Lietuvai, praradęs jaunystę ir sveikatą, bet vis dėlto šiek tiek sutaupęs pinigų, Juozapas nusipirko stebuklinės galios daiktą, saugaus eismo simbolį – aštuonis atšvaitus, pasijuto aštuoniskart saugesnis ir išėjo į Lietuvą laimės ieškoti. Bet kaip paprastai ir būna tik pasakose ir gyvenime, sutiko daug nelaimingesnių už save, – kiekvienas jam savą lietuviško lino mūką pasakojo. Paskutinis buvo daugiau į vėlę negu į žmogų panašus. „Tuo metu šmėstelėjo kažin kas, tarytum šikšnosparnis. Tačiau būta žmogaus, tiktai tokio menko, kad skrido jis vėjo nešamas, kaip lapas. Nutūpė Juozapai ant peties ir skundėsi taip tykiai, kad atrodė: marių žuvys eiles skaito...“ Tai ir yra antiironija. Ji nutolusi nuo ironijos per ištisą karnavalą epochą. Antiironija suteikia ironijai, kaip kad ironija – rimtumui, visai kitą prasmę. Tai tarsi grįžimas prie rimtumo, tačiau su karnavališkai patirtimi. Antiironija atmeta tiek viena, tiek kita: lėkštą rimtumą ir nuvalkiotą, kandžią ironiją. Tiesa yra kažkur per vidurį. Paprastai ji ir pasakoma pusiau juokais, pusiau rimtai*.

Vygandas Šiuokščius, *Mitopoetika lietuvių prozoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautoskos institutas, 1999, p. 118–124.

* Ionesco savo komedijas vadino „antipjesėmis“, „komiškomis dramomis“, o dramas – „pseudodramomis“ arba „tragifarsais“, nes buvo įsitikinęs, kad komiškas yra tragiškas, o žmogaus tragedija – juokinga. Tragediją galima suprasti kaip neišvengiamą likimą, fatalų ženklą, o komiškas, pasak jo, neturi išeities: komedija yra absurdo nuojauta, todėl atrodo kur kas beviltiškesnė, negu tragedija. Šiuolaikinis kritinis protas nieko nebevertina itin rimtai ar perdėm šaipydamas. Pernelyg rimta poza juokinga, o komizmas be tragikos elemento tėra lėkšta lektūra, komiksai.